

Legal Orders?, Legal Pluralism & Unofficial Law Journal, 75, 1998.

•SAID, Edward, *Müzikal Nakışlar*, çev. Gül Çağalı Güven, Agora Kitaplığı, 2006.

•SOYKAN, Ömer Naci, *Müziksel Dünya Ütopyasında Adorno ile Bir Yolculuk*, Bulut Yay., 2. bs., 2000.

•STRAVINSKY, İgor, *Müziğin Poetikası*, çev. Cem Taylan, Pan Yayınları, 2.bs. 2004.

•WEISBORD, Carol, *Fusion Folk: A Comment on Law And Music*, Cardozo L. Rev. 20, 1998-1999.

•YILDIRIM-KOÇ, Vural- Koç, Tarkan, *Müzik Felsefesine Giriş*, Bağlam Yay., 3. bs. 2006.

“Yıldızlı Yakalılar”: Avukat Emeğinin Niteliğine İlişkin Bir Giriş Önerisi^(*)

Kasım AKBAŞ^(**)

1. GİRİŞ

Son yıllarda, avukatlık mesleğinin içeriğinin boşaldığı, “piyasa”ya giren avukat sayısında ihtiyacın üzerinde bir artış olduğu, teknik ve teknolojik gelişmeler karşısında avukatlığın teknik bir iş haline geldiği, avukatların gelir ve statülerinde bir gerileme yaşandığı şeklindeki yakınlıklar; zaman zaman biri diğeri yerine geçerek, zaman zamansa yakınlığı dile getirenin bakış açısına göre biri diğeri neden olarak tespit edilerek dile getirilmektedir. Buradaki yakınlıkların hemen hepsini haklı çıkaracak görgül verilere ulaşmak da mümkündür. Ne var ki, bu türden veriler meselenin nicelik boyutuna ilişkin bir değerlendirme yapmanın ötesine geçmeyecek, olsa olsa yakınlıklara yenilerinin eklenmesine neden olacaktır. Oysa böylesine köklü değişimlerin yaşandığı bir alanda, niteliksel bir tartışma da yürütmek gerekir. Zira sözcüğü, tek tek avukatların gelirlerinin azalması ile genel olarak avukatlık gelirlerinin azalması bir ve aynı anlama gelmeyeceği gibi, bir ve aynı nedenin sonuçları da olmayabilirler (Öte yandan bu süreçlerin birbirlerinden tamamen farklı oldukları anlamı da çıkartılmamalıdır). Keza, tek tek avukatların mesleği icra ediş şekillerinde yaşanan değişim ile genel olarak avukatlık mesleğinin icra ediliş şeklinde

yaşanan değişim de bir ve aynı anlama gelmemektedir. Dahası, genel olarak avukatlık mesleğinin icra ediliş şeklinde yaşanan değişime, tek tek avukatların mesleği icra ediş şekillerini üst üste koyup toplayarak da ulaşmak mümkün değildir. Bu noktada, mesleğin icrasında niteliksel bir değişim olup olmadığının değerlendirilmesi gerekir.

Bu çalışma, avukat emeğinin niteliğine ilişkin bir sav ileri sürmeyi amaçlamaktadır; çünkü bu mesleğe ilişkin meselelerin, bu meslekte sarfedilen emeğin niteliği değerlendirilmeden, tam ve doğru olarak tespit ve hâl edilemeyeceği iddiasındadır. Avukat emeğinin tek bir değil, farklı görüntüleri olduğundan hareketle, bu niteliksel inceleme, avukat emeğinin farklı biçimlerini de içerecek bir düzeyde gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

2. BİR EMEK KURAMI

Emek kavramı, en azından Adam Smith'ten beri, iktisadi bir çözümlemenin ana değişkenlerinden biridir (Maurice Dobb'tan aktaran Madra, 2007: 10). Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı şu cümlelerle başlar: “Her milletin yıllık emeği, yaşamak için bir yılda yoğalttığı [tükettiği-KA] bütün gerekli ve elverişli maddeleri ona sağlayan ana

(*) Yayınlanmamış doktora tezinin bir bölümüdür. Sempozyumda tartışılıp geliştirilmek üzere sunulmuştur.

(**) Fskışehir Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi

kaynaktır. Bu maddeler, her zaman için ya doğrudan doğruya bu emeğin ürünüdür ya bu ürün ile başka milletlerden satın alınmış şeylerdir” (2006: 1). Ancak hiç kuşku yok ki, emeği toplumsal yapıya ilişkin çözümlemenin merkezine yerleştiren Marx’tır. Bu anlamda Marx, kavramı yalnızca politik ekonomi eleştirisinin değil, toplumsal dönüşüm sorununun da anahtar kavramı olarak tarif etmektedir. Bu nedenle emeğin Marx tarafından ele alınış şekli, akademik ya da entelektüel bir hevesten ziyade, gerçekliğin tam ve doğru olarak kuramsallaştırılması çabasının ürünüdür. Bu saptama, emeğe ilişkin kavramsal bir tartışmada Marksist kuramın sağlam bir zemin olacağı taahhüdünü de içermektedir.

Marksist emek kuramı, bilindiği üzere, kapitalist üretim ve artı-değer kuramı çerçevesinde özellikli bir anlam kazanmaktadır. Zira ancak kapitalist üretimde emek-gücü metaya dönüşmekte; bir diğer deyişle, kullanım-değerinin yanı sıra bir değişim değeri de üretir hale gelmektedir. Öyleyse, avukat emeğinin niteliğine ilişkin bir tartışma, üretim süreci, hizmet üretimi ve esasen avukatlık hizmeti üretiminin kapitalist üretimin yasalara tabi olup olmadığı sorunlarını da kapsar. Yani, avukat emeğinin niteliğine ilişkin sorulması gereken ilk soru avukat emeğinin sermaye için artı-değer üreten, dolayısıyla sermaye birikimi yaratan bir emek olma yönünde bir dönüşüm yaşayıp yaşamadığı iken, ikinci olarak, avukatlığın işçileşme eğilimi taşıyıp taşımadığıdır.

2.1. Kullanım ve değişim değerleri

Her üretim faaliyeti, biyolojik ve toplumsal varlığın sürdürülebilmesi için yapılır. Metada somutlaşan bu faaliyet sonucunda, kullanım-değeri ile değişim-

değeri ortaya çıkar –ki bu saptamayı ilk olarak, *Ekonomi Politikin Eleştirisi*’nde Marx yapmıştır (1993: 41). Marx’a göre “bir şeyin yararlılığı, onu, bir kullanım-değeri haline getirir” (1997: 48). Dolayısıyla kullanım-değeri, söz konusu şeyin kullanılması ve tüketilmesi ile gerçekleşmektedir. Değişim-değeri ise, “ilk bakışta, nicel bir ilişki olarak birbirleriyle değişilen değişik türden kullanım-değerlerindeki oran olarak zamana ve yere göre durmadan değişen bir ilişki olarak görünür” (Marx, 1997: 48). Bu ikisi arasındaki, hem birbirinden tamamen farklı, hem de birbiriyle çok sıkı ilişkili olma durumuna dikkat çekmek gerekir. Zira bir metanın sahip olduğu değer, ona ihtiyacı olan açısından kullanım-değeri iken, ihtiyacı olmadığı halde elinde bulunduran için değişim-değeri olarak adlandırılabilir. Kullanım-değeri açısından meta belli bir “nitelik”, değişim-değeri açısından ise belli bir “nicelik”tir.

Metaı ortaya çıkaran üretken faaliyet emek olarak adlandırıldığına göre, metada somutlaşan emeğin de, metanın değerine uygun olarak, iki yönlülüğünden söz edilebilir: Kullanım-değeri yaratıcısı olarak emek ve değişim-değeri yaratıcısı olarak emek. Aslında, emek, bir kere harcanmakla, her iki değeri de aynı anda yaratmaktadır. Burada söz konusu olan, emeğe, farklı cephelerden bakıldığında karşımıza çıkan görünme biçimidir. Zira kullanım-değeri yaratması bakımından emek, ortaya çıkardığı metanın niteliğine göre, yararlı olan ya da olmayan emek olarak nitelendirilebilir. Değişim-değeri açısından ise, somut olarak ortaya konan ürünün yararlılığı bir yana, belli miktarda emek-gücü harcanmasından ibarettir. Marx’ın ifadesi ile “Söz konusu olan birincisinde Nasıl ve Ne?, ikincisinde Ne kadar? ve Ne sürede? sorularındır” (1997: 57). Kuşku-

suz somut bir üretim sürecinde ikinci türden sorular, ilk türden sorulardan tamamen bağımsız olamaz. Ancak bir soyutlama olarak, her tür emek ya da üretim süreci, emeğin miktar olarak ölçüldüğü bir düzlemde ele alınabilir.

Üretilen ürünlerin, üreticinin kendisi tarafından kişisel olarak tüketildiği bir ekonomide, değişim-değeri de söz konusu olmayacaktır. Yani değişim-değeri, ancak farklı kullanım-değerlerinin (yani farklı ürünlerin) değişilmek üzere karşı karşıya gelişleri ile ortaya çıkar. Dolayısıyla her bir meta, hem maddi bir formdur, hem de bir değer formudur. Öte yandan, metaların maddi formlarda birbirleriyle mübadele edildiği trampa usulünde, iki farklı kullanım-değeri, dolayısıyla iki farklı emek ürünü, kendi kullanım-değerlerinden bağımsız bir değişim formu almaksızın, [M]eta-[M]eta olarak karşılaşırken; değişilen metaların türlerindeki ve sayılarındaki artışla birlikte, değer formunun zorunluluğu artar. Yani, çeşitli biçimlere ait farklı türden metalar, tek ve aynı özel bir nesne ile değişebilir ve değer olarak eşitlenebilir hale gelmekle, dar sınırlar içerisinde kalmakla birlikte, derhal genel toplumsal bir eşdeğer niteliğine bürünür... Sıra ve geçici bir süre için bu nitelik, önce şu, ardından da bu metaya bağlanır. Ama değişimdeki gelişme ile yalnızca belli türden metalara sıkı sıkıya yerleşir, ve para-biçimini alarak kristalleşir (Marx, 1997: 98).

2.2. Basit dolaşım ve sermaye dolaşımı

Böylece, yukarıda M-M şeklinde gösterilen değişim, M-[P]ara şeklini alır. “Değişim, metaların kullanım-değerleri olmadıkları ellerden, kullanım-değerleri olabilecek ellerde aktarılmasını sağlayan bir süreç olduğu kadar, maddenin top-

lumsal bir dolaşımıdır da (Marx, 1997: 112). Ancak aslında değişim süreci, M-P ile tamamlanmış olmaz. Zira bu değişim sonucunda, meta üreticisi, kullanım-değerine sahip sonul bir ürüne kavuşmuş olmaz. Kullanabileceği ürünlerle değişmediği sürece, elindeki para hiçbir işe yaramaz. O yüzden, M-P sürecinin ayrıca başka bir P-M süreci ile de tamamlanması gerekir. Böylece M-P-M formülasyonuna kavuşmuş oluruz (114). Metanın para dolayımıyla yeni bir metayla değiştirildiği bu sürecin tamamı “dolaşım” olarak adlandırılır. Marksist kuram açısından dolaşım, “gerçek anlamıyla değişimin belirli bir uğrağından ya da bütünlüğü içinde ele alınan değişimden başka bir şey değildir” (Marx, 1999: 35). Bir diğer deyişle, dolaşım, meta ve para formlarının değişerek birbirine dönüşmesidir. Meta dolaşımı, sermaye için çıkış noktası ise de, M-P-M formülü “metanın basit dolaşımı”na özgüdür. Oysa satmak için satın almak anlamına gelen “sermaye dolaşımı”nda, diğer deyişle, paranın sermayeye dönüşmesinde P-M-P formülü geçerlidir. Marx, sermayenin genel formülü olarak adlandırdığı bu formülü ve onun basit dolaşımına ortak ve ayrı yönlerini tane tane anlatır.

Burada ayrıntısına girmeye gerek görülmemeyen bu farklılardan doğan en önemli sonuç, M-P-M’den farklı olarak P-M-P’deki ikinci P’nin, başlangıçtaki P’den farklı olmasıdır. Nitekim Marx bunu P’ sembolü ile göstermeyi doğru bulur. P ile P’ arasındaki bu fark artı-değer olarak adlandırılır. Ancak, her ne kadar parayı sermayeye dönüştüren, sürecin başındaki ve sonundaki P’ler arasındaki bu fark, yani artı-değerse de, “[a]rtı değerlerin yaratılması ve dolaşımıyla paranın sermayeye dönüşmesi, ne metaların değerlerinin üzerinde satılmasını, ne de bunların değerlerinin altında satın alınmasını varsaymakla

açıklanabilir” (Marx, 1997: 164). “Dolaşım ya da metaların değişimi, hiçbir değer doğurmaz” (166). Yani, arızî, rastlantısal ya da spekülâtif haller bir yana bırakıldığında, yalnızca bir malın alınıp satılması ile sermaye kendiliğinden artırılamaz. Ya da şöyle ifade edelim: İnsanlık tarihinin bir anında, her nasılsa elde edilmiş bir meta, yalnızca farklı sermaye sahipleri arasında alınıp satılmakla, bugüne kadar kendisini satın almak üzere harcanan ilk paramın miktarına herhangi bir değer ekleyemediği ulaşacaktır. Öte yandan sermaye, yani artı-değer ilave edilmiş para ancak dolaşım ile ortaya çıkacağından, dolaşımdan tamamen ayrı bir sermaye süreci de düşünülemez.

Kapitalist üretim, artı-değer, yani P ile P' arasındaki bu fark için yapılı. Böylece kapitalist, P'ya ulaşmak için P'yi dolaşım sürecine sokan kişidir. Fakat artı-değer söz konusu dolaşımın sonucu olduğu halde, artı-değerin nedeni bu dolaşım değilse, bu değer fazlası nereden kaynaklanır? Öyleyse mesale, P ile P' arasındaki farkı yaratan şeyin ne olduğunun belirlenmesidir.

2.3. Artı-değer ve emeğin metalaşması

Marx, söz konusu artı-değer farkının yaratıcısının, kullanım-değeri değer yaratmak olan özel bir meta, yani emek kapasitesi ya da emek-gücü olduğunu tespit eder (1997: 170- 171). Başlangıçta meta satın almak üzere harcanan para ancak, söz konusu meta, emek sürecine dâhil edilip, emek-gücü ile işlendikten sonra satıldığında daha fazla bir para olarak geri dönecektir. Yani P'den P'ye ulaşabilmek için sermaye sahibinin herhangi bir meta alması yeterli değildir. Bir meta olarak emek-gücünün de satın alınması gerekir.

Burada özellikle vurgulanması gereken, emek-gücünün de bir meta olduğu, ancak bu meta kullanım değerinin, “değer yaratmak” olarak belirlenmiş olduğudur. Öyleyse, emek-gücünün meta olarak satışa çıkarılması ya da bir diğer deyişle emeğin metalaşması nasıl söz konusu olabilir?

Her şeyden evvel, emek-gücünün meta olarak değiştirilebilmesi için, mübadelenin gerektirdiği zorunluluklar dışında bir bağımlılık ilişkisine tabi olmaması; bir diğer deyişle, emek-gücünün sahibinin, kendi emek-gücü üzerinde mutlak tasarruf yetkisinin bulunması gerekir. İkinci olarak, emek-gücünü satmak durumunda olan kişi (emekçi), “gerçekleştirdiği metaları satacak durumda olmayıp, kendi benliğinde varolan emek-gücünü bir meta olarak satışa sunmak zorunda kalmalıdır” (Marx, 1997: 172). Zira aksi halde, piyasada emek-gücünü değil, emek ürünlerini satacak, dolayısıyla özel bir meta olan emek-gücünü satışa sunmuş olmayacaktır. Bu koşulun gerçekleşebilmesi için ise, üçüncü bir koşul olarak emek-gücünü satışa çıkaran kişinin, bu emek-gücünü gerçekleştirebileceği üretim araçlarından (yani emek nesnesi ya da hammadde ve emek araçlarından) yoksun olması gerekir ki emeğini satışa çıkarmak durumunda kalsın. Braverman meseleyi şu şekilde özetler:

Kapitalist üretim, değişim ilişkilerini, metaları ve parayı gerektirir, ama onun *differentia specifica'sı* emek gücünün alımı ve satımıdır. Bu amaçla üç temel koşul toplum çapında genelleşir. Birincisi, işçiler üretimin kendileri aracılığıyla sürdürüldüğü araçlardan kopartılırlar ve bu araçlara yalnızca emek güçlerini başkalarına satarak ulaşabilirler. İkincisi

işçiler, emek güçlerini elden çıkarılmalarını engelleyen, serflik ya da kölelik gibi yasal sınırlamalardan özgürleşmişlerdir. Üçüncüsü, işçinin istihdamın edilmesinin amacı işverene, yani kapitalist olarak işlev görmekte olan kişiye ait olan bir birim sermayenin genişletilmesi biçimini alır (1974: 52).

Bu nokta şu açıdan büyük önem taşır: Marx, kapitalist dönemin doğuşuna ve karakterine etki eden diğer bütün faktörlerin, öyle ya da böyle, farklı tarihsel dönemler için de saptanabileceğini söyler. Ancak sermayenin varoluşunun tarihsel koşullarının doğması için başka bir şey gerekir:

Yalnız başına para ve meta dolaşımı, sermayenin varoluşunun tarihsel koşullarının doğmasına yetmiyor. Onun doğabilmesi için, ancak üretim ve tüketim araçlarını elinde bulunduran kimse ile emek-gücü satan özgür emekçilerin pazarda karşı karşıya gelmesi gerekiyor (Marx, 1997: 173).

Öyleyse “kapitalist döneme niteliğini kazandıran şey, emek-gücünün, işçinin kendi gözünde, kendi malı olan bir meta şeklini alması ve dolayısıyla emeğinin, ücretli emeğe dönüşmesidir” (Marx, 1997: 173, d.n. 42).

2.3.1. Üretken Emek

Emeğin ücretli emek olarak adlandırılabilir bir duruma gelmesi, onun toplumsal olarak yararlılığından da, üretkenliğinden de bağımsız bir niteliğidir. Öte yandan, emeğin niteliğine ilişkin önemli bir tartışma olan üretken olan/olmayan emek meselesine burada yer vermek gerekebilir. Öncelikle şu ifade edilmelidir ki, Marx'ta üretken emek kavramı, emeğin üretken olanını

yüceltip, üretken olmayanı aşağılamak üzere ortaya atılmış değildir. Zira kavramlara dikkat edilecek olursa, üretken olan da olmayan da “emek” olarak saptanmakta, bu “emek” sermaye ile girdiği ilişkinin türüne göre “üretken” ya da “üretken olmayan” şeklinde nitelendirilmektedir. Marx bu nitelermeye, kapitalizmin işleyiş dinamikleri ve bunalım teorisi bağlamında önem atfetmektedir. Ne var ki, söz konusu ayrım Poulantzas'a birlikte adeta işçi sınıfının kapsamının belirlenmesinde kullanılan bir kıstas olarak anlaşılmalıdır (Satlıgan, 1994: 42).

Üretkenlik, emeğin kendisinde içkin bir özelliğin değil, sermaye ile girdiği ilişkinin türüne ilişkin bir değerlendirilmenin sonucudur. Marx şöyle der: “... üretken emekten bahsettiğimizde ... emeğin alıcısıyla satıcısı arasındaki emeği kastediyoruz. ... Cisimleşmiş emekle canlı emek arasındaki özgül ilişki, birincisini sermayeye dönüştürürken, ikincisini de üretken emeğe dönüştürür” (Marx, 1999a: 111). Aynı emek harcama şeklinin nasıl olup da bir durumda üretken değil iken, diğer durumda üretken olabileceğine ilişkin şu pasajın tarihsel bir önemi olduğu da görülecektir:

Şurası, baştan bellidir ki, emeğe üretken demenin, emeğin özel yararlılığı ya da onda cisimleşmiş kullanım-değeriyle, emeğin özgül içeriğiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Bu nedenle aynı içerikteki emek, üretken ya da üretken olmayan bir yapıda olabilir.

Örneğin *Kayıp Cennet*'in yazarı Milton, üretken olmayan bir işçidir. Öte yandan yayımcı için fabrika tarzında çalışan bir yazar ise üretken işçidir. Milton *Kayıp*

Cennet'i, tıpkı bir ipek böceğinin ipek örmeşi gibi, kendi doğasının eyleme geçişiyle üretmiştir. O daha sonra ürünü 5 sterlinden satın böylelikle bir tüccar durumuna geldi. Oysa yayıncısının emriyle kitaplar üreten (örneğin ekonomi politiklerle ilgili özetler) Leipzig'li yazın proleterleri neredeyse tümüyle üretken bir işçidir, çünkü onun üretimi sermaye tarafından devralınmıştır ve üretimin amacı sermayeyi arttırmaktır. Bir kuş gibi şarkı söyleyen şarkıcı üretken olmayan bir işçidir. Ama, şarkısını para için sattığı oranda bir ücretli-emekçi ya da tüccar olur. Ancak aynı şarkıcı ona para kazanmak için şarkı söyleten bir girişimcinin yanında çalışırsa o zaman üretken bir işçi olur; çünkü o doğrudan doğruya sermaye üretir. Başkalarına eğitim veren bir öğretmen üretken bir işçi değildir. Eğer eğitim kurumunun sahibi olan girişimcinin yanında ücretle çalışıyorsa, diğer öğretmenlerle birlikte, emeğini bu girişimcinin parasını artırmak üzere kullanıyorsa, üretken bir işçidir (Marx, 1999a: 112).

Bu pasajda birkaç noktanın gizli olduğu gözden kaçmamalı... İlk olarak, yukarıda da vurgulandığı üzere emeğin içeriği ile üretkenliği arasında doğrudan hiçbir ilişki söz konusu değildir. Öyleyse, ikinci olarak, işçi sınıfının kapsamı, üretken emekle sınırlı tutulmaya-bilir. Üçüncüsü, emeğin üretkenliği sermaye ile girdiği ilişkinin sonucudur. Nihayet dördüncüsü, metan maddi mal olması zorunlu değildir; hizmet üreten emek de üretken emek olarak sermayeyi artırabilir.

Bu sonuçlardan, işçi sınıfının kapsamına ilişkin olanına böyle kolayca ulaşmak kolay değildir. Bir başka

çalışmayı gerektiren bu meseleye ilişkin olarak Marksistler arasında tam bir uzlaşma bulunmadığına değinilerek geçilebilir.

İşçi sınıfının kapsamı konusunda Marksistler arasında en genel çizgileriyle dört ayrı yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. İlki, işçi sınıfını üretken emekle sınırlama eğilimi içinde olan yaklaşımlardır (bunların başında Poulantzas gelir). İkinci grup, bu kadar dar bir işçi sınıfı tanımının günümüz emek süreçleri içinde gözlenen proleterleşme eğilimleri ile tutarlı olmadığı düşüncesini taşıyan ve ister büroda ister kamuda olsun, düşük düzeyde ve rutin işler yapan beyaz yakalıların hepsinin işçi sayılması gerektiğini öne süren yazarlardan oluşur. Bu yaklaşım, işçiyi genellikle proleterleşme eşliğini aşmış olma koşuluna dayandırır (Braverman, Wright, Szymanski). Üçüncü grupta yer alan yazarlar, büro çalışanları ve beyaz yakalılar ile idari kadrolarda çalışanların büyük bölümünü “*yeeni orta sınıf*” içinde değerlendirirler (Carchedi, Callinicos). Bunlar karşısında son olarak tüm ücretlileri işçi sınıfı kapsamı içinde değerlendiren geleneksel yaklaşımlardan (Mandel, Friedman) söz edilebilir (Öngen, 1996: 193).

Marx'ın, bugüne kadar ulaşıp, binlerce sayfalık tartışmalara da neden olan kafa karışıklığına yol açan analizini geliştirmemiş olmasının nedeni; “*bu iş türleri[ni], kapitalist üretimin hacmiyle karşılaştırıldığında deveye kulak [olarak görmesi]. Dolayısıyla bunları tümüyle göz ardı edebilir ve üretken olmayan ücretli emek kategorisinde ele alabiliriz*” (Marx, 199a: 113) diye düşünmesindedir. Keza Marx “*hiç kimse tıbbi ya da*

hukuksal bir 'hizmet' i, parasını sermayeye dönüştürmenin bir aracı olarak satın almaz” (116) derken de, sağlık alanında yaşanan metalaşma sürecini ya da hukuk hizmetinin, “*satılmak*” üzere sermaye tahsis edilebileceğini tahayyül edemezdi.

2.3.2. Hizmet üretimi

Hem Marx'ın pasajından çıkarttığımız sonuçlar, hem de genelde avukatlığın hizmet üretimi bağlamında ele alınmış olması nedeniyle, buradaki inceleme dışında bırakamayacağımız bir diğer önemli nokta “*hizmet*” üretimidir. Hizmet üretimi başlığı altında, üretken emek tartışmasının bir alt başlığı olarak da düşünülebilir.

Hizmet üretimine ilişkin her şeyden evvel, kol/kafa emeği ayırımından yola çıkıp, kol gücüne dayalı çalışanları sanayi işçisi, kafa gücüne dayalı çalışanları hizmet emekçisi olarak adlandırmayacağı vurgulanmalıdır (Öngen, 1996: 209). Zira hizmet üretimi, kafa emeğine dayalı olabileceği gibi, kol emeğine de dayanabilir. Hatta Harman'ın ifadesi ile “*en önemli 'hizmet sanayileri'nin bir bölümü, çok büyük ölçüde 'geleneksel' türde kol işçisi çalıştırır*” (2006: 91). Temizlik işçisi ya da çöpçü örneklerinde olduğu gibi... Üstelik bunun aksi de geçerlidir.

Hizmet emeğinin niteliği problemindeki karışıklık, esasen Adam Smith'e kadar dayandırılabilir (Savran ve Tonak 1999: 134). Zira Smith üretken olan/olmayan emek tartışmasında, hizmet emeğini kategorik olarak üretken olmayan emek sınıfına dahil etmektedir (Smith, 2006: 357-358). Aslında bu biraz da, Smith'in üretken emekten ne anladığıyla ilgilidir. Zira Smith'e göre üretken emek basitçe, “*harcandığı nesnenin değerine değer katan*” emektir;

hizmetçinin emeği ise, hiçbir şeye değer katmamaktadır. Öyle ki “[*bir adam, bir sürü sanayi işçisi çalıştırarak zengin olur; bir sürü hizmetçi tutmakla yoksul düşer*” (358). Bununla birlikte Smith bir unsurdan daha söz eder. O da harcanan emeğin satılabilir bir malda maddileşmesidir –ki, hizmet emeği bu unsurdan da yoksundur: “[*S]ıradan bir hizmetçinin emeği, herhangi bir nesne ya da satılır mal üzerinden kökleşip maddileşmez. Onun hizmetleri, genel olarak, yapılır yapılmaz kaybolur gider*” (358).

Buradaki saptamaların Marx'ın üretken emek konusundaki yaklaşımından ne denli farklı olduğunu yukarıda açıklayabildiğimizi umuyoruz. Ancak yine de, üretken olarak kabul edilebilecek hizmet emeği türüne yakından bakmak gerkebilir. Zira yukarıdaki yalnızca, hizmet üreten emeğin de üretken emek sayılabileceği sonucunu çıkarmakla yetinmiştik.

Üretken emek olgusu, emeğin sermaye ile girdiği ilişki bağlamında ortaya çıktığına göre, herhangi bir hizmetin üretiminin üretkenliğine ilişkin bir tespit ancak, söz konusu üretim sürecinde emeğin sermaye ile girdiği ilişkiye, bir başka deyişle, emeğinin karşılığının ne ile ödendiğine bakılarak yapılabilir.

“*Emeğin karşılığının ne ile ödendiğine bakmak*” ne anlama geliyor?

Daha evvel de belirtildiği üzere bir form olarak para, ancak dolaşım süreci içerisinde P-M-P formülasyonuna girdiği zaman “*sermaye*” niteliği kazanmakta idi. Öyleyse mesele, harcanan bir emeğin karşılığının yalnızca “*para*” ile mi, yoksa P-M-P döngüsüne girmiş para anlamına gelen “*sermaye*” ile mi yapıldığıdır.

Bir gereksinimin doğrudan karşılanması anlamında hizmet üreten emeğin sermaye ile ilişkisi söz konusu değildir.

Velev ki, söz konusu hizmet, kendisini üretmenin değil, bir başkasının gereksinimini karşılıyor olsun; yani bir değişim dahi söz konusu olsun. Bununla ilgili olarak Marx, etini kızartmak için oduncuya odun kestiren kapitalist örneğini verir. Burada kapitalistin oduncu ile ilişkisi basit değişim ilişkisidir. Yani kapitalist, oduncunun kendisine sunduğu hizmet ile sermayesini çoğaltmamış, hatta bir kısmını tüketmiştir. Dolayısıyla, oduncu karşısındaki konumu sermaye sahibi bir kapitalist olarak değil, para biçiminde bir meta sahibi olarak değerlendirilmelidir (Marx, 1999: 191-192).

Marx'ın bu örneğinden, en azından para ile değişilen emek ve sermaye ile değişilen emek olmak üzere iki farklı kategori olması gerektiği sonucunu çıkarırız. Çerçekten de, evde efendisinin yemek masasını kurup, toplayan bir hizmetçi ile kapitalist bir işletme olarak otelde yemek masası kurup, toplayan garsonun yaptıkları işin içeriği aynı olsa da, niteliği farklı olsa gerektir. Aynı örnek, -emeği bir nesnede maddileşen-aşçı olarak da düşünülebilir.

Bu anlamda, hizmet üretimini, maddi mal üretimine yönelik diğer emek tartışmalarından ayırmak mümkün değildir. Hizmeti, maddi mal üretiminden ayıran fark, esasen üretim ve tüketimin eşzamanlılığıdır (Savran ve Tonak, 1999: 137); başka bir şey değil. Söz gelimi öğretmen, emeğinin ürünü olan hizmeti üretirken, söz konusu hizmet eşzamanlı olarak tüketilmektedir. Oysa maddi mal üretimi söz konusu olduğunda, üretim ve tüketimin arasına zamansal, hatta mekânsal bir ayrılık girmektedir.

Marx'a göre “[h]izmet, bir meta ya da emek olsun, bir kullanım değerinin yararlı etkisinden başka bir şey değildir”

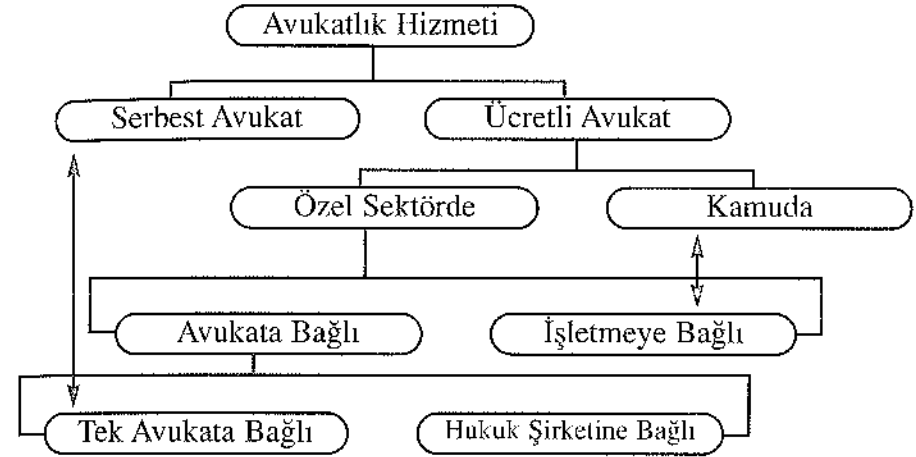
(1997: 194). Bu nedenle ancak kullanım değeri ile birlikte var olabilmektedir. Ancak bu haliyle bırakıldığında, söz konusu saptama tek başına, nasıl olup da hizmet sektöründe kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olabileceğini açıklamaktan uzaktır. Braverman, emeğin yararlı etkisinin, bir nesnede gerçekleşmediği, dolayısıyla üretim ve tüketimin eş zamanlı olduğu hizmet emeğinde, emeğin doğrudan tüketiciye sunulmuş olması gerektiğini belirtir. Şu durumda, meta haline gelen (metalaşan) emeğin yararlı etkisinin kendisidir. Ancak, işçinin emeğinin metalaşmış yararlı etkisini, doğrudan kullanıcılara değil de, daha sonra meta piyasasında yeniden satılmak üzere, kapitaliste satmasıyla, hizmet alanı, kapitalist üretim tarzına dahil olur (Braverman, 1974: 360).

3. AVUKAT EMEĞİNİN METALAŞMASI

Emek kuramı açısından, avukat emeği meselesinin nirengi noktalarını, avukatın emek ürünü (avukatlık hizmeti ya da bilgisi ya da bu hizmet sonucu ortaya çıkan sonul ürün) yerine kendi emek-gücünü (ya da emeğini), sermaye sahibine satmak durumunda kalıp kalmadığı ve sermaye ile girilen bu ilişkinin sonucunda avukatın ücretinin sermaye olarak sermayeden ödenip ödenmediği konuları oluşturur. Bu da genel olarak adlandırıldığı üzere “*ücretli avukatlık*” başlığını akla getirir. “*Ücretli avukatlık*”lığın ortaya çıkmış olması, avukatlık hizmetinin bedelinin belirlenmesine ilişkin basit bir değişikliği değil, çok daha köklü; çalışmanın başında sorgulayacağımızı ifade ettiğimiz, avukatlık hizmeti üretiminin kapitalist üretimin yasalarına tabi olup olmadığı sorunu da içeren bir dönüşüme işaret etmektedir.

Yukarıda kabaca çizilmeye çalışılan kavramsal çerçeveden anlaşılacağı üzere, bir malın ya da hizmetin üretilmesinde veya bir işin görülmesinde sarf edilen emeğin türü, söz konusu emeğin “*özünde*” yer alan, içkin bir özellik değildir. Aksine, toplumsal yapıyı da oluşturan üretim ilişkileri temelinde çözümlenmeyi gerektirir. Dolayısıyla, avukat emeğini kategorik olarak bir kereliğine vasıflandırmakla, bu emeğin niteliğine ilişkin evrensel ve genel-geçer bir saptamada bulunmak mümkün değildir. Avukat emeğinin niteliğini, hem

belli bir üretim tarzı içerisindeki konununun ve hem faaliyetin yürütülmesi esnasında girilen toplumsal ilişkilerin gereğine uygun olarak belirlemek gerekir. Bir başka deyişle, avukat tarafından bir hizmetin üretilmesine öngülenen emek ya da emek-gücü, iş görülürken içine girdiği iktisadi ve toplumsal ilişki şekillerine göre farklı farklı adlandırılabilir. Bu perspektiften değerlendirildiğinde, hukuken nasıl adlandırıldığı bir yana günümüzde avukatlık hizmetinin şu formlar altında üretildiği görülür:

Şema 1: Avukatlık hizmetinin üretildiği biçimler

Şemada “*Serbest Avukat*” ile “*Tek Avukat*” ve “*Kamuda*” ile “*İşletmeye Bağlı*” kutucukları arasındaki oklar, gerek görünüm gerekse faaliyetin yürütülme biçimi bakımından bunların arasında bir bağıntı kurulabileceğini vurgulamaktadır.

Buradaki sınıflandırmanın hukuksal değil, olgusal durumu yansıtmaya çalıştığının altı tekrar çizilmelidir. Zira esasen “*hukuk şirketine bağlı*” başlığı altında ele alınan kategoriye giren bir büro, hukuken tek bir avukatın sahipliğinde olabilir. Burada “*hukuk şirketi*” adlandırması, büro içi ve dışı işleyişinin

niteliksel dönüşümünü ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu dönüşümce ileride değinilecektir.

3.1. Sermayeyi artıran avukat emeği: P-M-P' mümkün mü?

Şemada serbest avukat kategorisi, emeğinin yararlı etkisini doğrudan kullanıcıya sunan avukatları betimlemektedir. Bu anlamda serbest avukat, hizmet üretmekte ve hizmetini esas kullanıcıya “*para*” karşılığında satmaktadır. Serbest avukat ile doğrudan kullanıcı (ki artık

ona “müvekkil” diyelim) arasındaki ilişki basit değişim ilişkisidir. Bir diğer deyişle para sahibi, serbest avukatın emeğini M-P formülü çerçevesinde, satın almaktadır.

Serbest avukat ile tek avukata bağlı olarak çalışan ücretli avukat arasındaki ilişki –okla da vurgulanan- bağıntı, tek avukata bağlı olarak çalışan ücretli avukatın bağı olduğu avukatın, serbest avukat kategorisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, söz konusu büro da üretilen hizmet, halen M-P formülü kapsamında ele alınmayı gerektirmektedir. Şu kadar ki, bu tür bürolarda çalışan ücretli avukatlar da, hizmetlerini genel olarak büro sahibi avukata değil, halen doğrudan kullanıcıya sunmaktadırlar (1. tür ilişki). Büronun bu işleyişinde bir değişim yaşanmaya başladıkça; yani ücretli (bağımlı) çalışan avukat hizmetini ya da hizmet ürününü doğrudan müvekkile sunmak yerine, daha sonra bir müvekkile satmak üzere büronun sahibi olan avukata sunmaya başladıkça aralarındaki ilişki de (2. tür ilişki), emeğin niteliği de dönüşmeye başlar ve büro artık bir “şirket”e dönüşmeye başlar.

1. Tür ilişki

Büro sahibi avukat } Müvekkil
Ücretli avukat }

2. Tür ilişki

Ücretli avukat-> Büro sahibi avukat-> Müvekkil

Tek avukata bağlı olarak çalışan ücretli avukatla, bir hukuk şirketine bağlı olarak çalışan avukat arasındaki fark, başlangıçta yalnızca niceldir. Büro sahibi avukat ile ücretli avukat arasındaki ilişki, usta ile çırığın işleri elbirliği içerisinde yürüttükleri bir atölyedeki ilişkiyi

andırmaktadır. Usta ile çırığın ilişkisinin kapitalist yasalara tabi olması yani çırığın emeğinin metalaşması için, öncelikle atölyedeki çırakların sayısının ve üretimin artması gerekir (3. tür ilişki). Usta ile çırak ya da çırakların kendi aralarında elbirliği sürdükçe, henüz kapitalist üretimin yasaları tam anlamıyla işlemeye başlamaz.

3. Tür ilişki

Ücretli avukatlar->Büro sahibi avukat-> Müvekkil

Müvekkil

Marx’ın ilgili paragrafını anımsayalım:

Çok sayıda işçinin, aynı zamanda, aynı yerde (ya da isterseniz aynı iş alanında diyebilirsiniz), tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmaları, hem tarih hem mantık açısından, kapitalist üretimin çıkış noktasını meydana getirir. Üretim tarzı yönünden, manüfaktür, sözcüğün dar anlamıyla, ilk aşamalarında, lonca elzanaatlarından, bir ve aynı bireysel sermaye tarafından aynı anda çok sayıda işçi kullanılması dışında güçlükle ayırt edilebilir. Ortaçağ lonca ustasının işyeri, yalnızca genişlemiştir. Demek ki başlangıçta farklılık yalnızca niceldi (Marx, 1997: 313).

Öyleyse, avukatlık mesleğinin icra edildiği formlar çeşitlendikçe, esasen büro-içi emek sürecinde, dolayısıyla, avukat emeğinin niteliğinde değişiklik yaşanmaya başlamıştır. Bu değişiklik Marx’ın toplumsal işbölümünden farklı olarak tekil, ayrıntılı ya da manüfaktür işbölümü olarak adlandırdığı süreci anımsatır.

Marx (1997: 340), toplumsal işbölümü ile toplumsal üretimin ana bölümlere ayrılmasını kastetmektedir. Söz gelimi çoban/çiftçi ayrımı ya da sanayi ve tarım gibi... Bu ayrım, “genel işbölümü” olarak da adlandırılır. Bu genel bölümlerin (örneğin, sanayinin otomotiv, tekstil, beyaz eşya vs. şeklinde) kendi alt bölümlerine ayrılması “özel işbölümü”dür.

İşyeri içerisindeki işbölümü ise tekil ya da parça işbölümü olarak adlandırılır. Marx’a göre, toplumsal işbölümü, her toplumda görülen tarzda bir işbölümdür ve doğal bir süreç içerisinde gelişir. Oysa “manüfaktürde uygulandığı şekliyle, işyerindeki işbölümü ancak kapitalist üretim tarzına özgü bir durumdur” (1997: 347) Böylece, avukatlık bürosunda, manüfaktür işbölümünün özelliklerini aramak bize, söz konusu büronun kapitalist üretim ilişkilerine tabi olup olmadığını gösterecektir.

Öyleyse manüfaktür (işbölümü) nasıl ortaya çıkar?

İki şekilde: Ya belli bir malın son şeklini alabilmesi için teker teker ellerinden geçmek zorunda bulunduğu, işçilerin, tek bir kapitalistin denetimi altında bir işyerinde toplanmaları ya da hepsi de aynı ya da benzer türden işi yapan birçok zanaatçı, tek bir kapitalist tarafından bir işyerinde aynı zamanda çalıştırılmak suretiyle... (Marx, 1997: 327- 328).

Bu iki durumda da yapılacak olan iş parçalara bölünür ve her bir “işçi” ürünün tek bir parçasını yaparak, sonunda tek birisine ait bireysel bir ürün olmaktan çıkan malı ortaya çıkarırlar.

Marx’ın maddi mal, hatta daha da özelde sanayi üretimi üzerinden tarif etmeye çalıştığı bu süreç, genel olarak hizmet üretimine, özel olarak ise

avukatlık bürosuna uygulanabilir bir model midir? Bu sorunun yanıtı, ancak olgusal olarak saptanabilir ve bir başka çalışmanın içeriğini oluşturacaktır. Ancak şimdilik, bu çalışmanın varsayım düzeyindeki iddiası, avukatlık bürosundaki işleyişin, manüfaktürün tekil işbölümüne benzer özellikler göstermeye başladığıdır.

Büro içinde görülen manüfaktür benzeri işbölümü, avukatlığın, yukarıda 3. tür ilişki olarak tarif edilen bir formda icra edilmeye başlanmasını tamamlayarak, yepyeni bir görünüm kazanır. Bu iki şartın bir arada gerçekleşmesi ile birlikte, M-P formülü, P-M-P formülüne dönüşür. Böylece, büro sahibi avukat (ki artık “avukat” olması bile gerekmez, o artık “kapitalist”tir), sermayesini artırmak üzere, avukatlık alanına yatırım yapan bir sermaye sahibi ile aynı konuma ulaşır. Büroda ücretli olarak çalışan avukat ise, emeğinin yararlı etkisini büro sahibine satmak suretiyle P’ye artı-değer katarak P’ye dönüştüren emekçiden başka bir şey değildir.

Büro sahibi, avukatın emeğinin yararlı etkisini doğrudan kendisi kullanarak tüketmeyip, sermayesini artırmak üzere kullanıcıya yeniden satarken, ücretli avukatın emeğinin karşılığını, “para olarak para”dan değil “sermaye olarak para”dan öder.

Yukarıdaki Şema 1’e de atıfla şunun tekrar hatırlatılması gerekir: Özel ya da kamusal bir işletmenin hukuk departmanında çalışan bir ücretli avukatın konumu, şimdi burada yaptığımız tartışmanın dışında, bir başka tartışmanın –büro işinin niteliğine ilişkin- meselesidir; dolayısıyla ayrıca değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Zira yukarıda, hizmet üretimi bağlamında bir farka ilişkin olmadığını vurguladığımız kafa/kol emeği ayrımı, aslında tam da

buraya denk düşmektedir. Kafa/kol emeği ya da beyaz yakalı/mavi yakalı ayrımı, söz gelimi mobilya üreten bir fabrikada, torna başında çalışan işçi ile muhasebe işlerini yürüten ücretli çalışan arasındaki ayrımı işaret etmektedir ve bu fabrikanın hukuk işlerini yürüten avukatının emeği, kuşkusuz, torna işçisinden çok muhasebe çalışanın emeği ile benzerlikler göstermektedir.

Öyleyse, kısaca da olsa, büro işçisine ilişkin bir değerlendirme yapmak gerekir.

3.2. Büro işi olarak avukat emeği: “Yıldızlı yakalı” işçiler mi?

Her şeyden evvel, büro çalışanlarının türdeş bir yapıda olmadıkları; sekreterler ya da satış elemanları gibi çalışanların, işçi sınıfının alt kesimlerini oluşturduğu konusunda bir fikir birliği bulunduğu; buna karşılık, örneğin idari ve teknik kademelerde çalışan hatta yöneticiliğe kadar yükselebilen büro çalışanlarının durumlarının tartışmalı olduğuna dikkat çekilebilir (Öngen, 1996: 195).

Bu tartışma bağlamında Öngen’in kendisi, beyaz yakalı sektör içerisinde, üç ayrı sınıfsal konumun farkında olmamızı önerir:

(1) Sermaye birikim süreci ile ilgili yönetsel kararların alınmasına katılan ve yüksek ücret alan bir azınlık (üst düzey yöneticiler ve profesyoneller)

(2) Gelir düzeyi görece olarak yüksek olan ve emek ile sermaye arasındaki ara kademelerde bulunan orta düzey yöneticiler veya denetleyiciler

(3) İş ve emek süreçleri üzerinde fazla bir denetleme gücüne sahip bulunmayan, çoğu kez kol işçilerinden bile daha düşük ücret alan büro işçileri

(1996: 196- 197. Ayrıca bkz. Callinicos, 2006: 19).

Öngen’in sınıfsal konumu gelirlere kategorize etmeyi de içermek durumunda kalan bu yaklaşımın yeterli olmadığı görülür. Söz gelimi, bu çalışmanın konusunu oluşturan avukatlar açısından düşündüğümüzde, herhangi bir verili durumdaki ilişkiye göre avukat, buradaki üç kategorinin herhangi birine dâhil edilebilir. Üstelik ikinci kategoriye girdiği halde, birinci kategoride yer alan bir avukattan daha fazla ücret aldığını gösteren örneklere de rastlanabilir.

Buradaki olgunun betimlenmesindeki yetersizlik, sınıfsal konumu statik bir kategori olarak ve ağırlıklı olarak ücret düzeyine bağlı kalarak ele almakta kaynaklanmaktadır. Benzer derecelendirmeyi kendisi de dile getirmesine rağmen Callinicos, çalışmasının ilerleyen sayfalarında “*gelir, tüketicilerle ilişkiler ve ‘işlev’ gibi unsurların], sınıfsal konunun olsa olsa eksik göstergelerini oluştur[duklarını]*” kabul eder (Callinicos, 2006a: 46). Oysa Braverman (1974) ve Wright (1997), beyaz yakalıların sınıfsal konumlarına ilişkin “*vasıf*”, “*yabancılaşma*” ya da “*otorite sahipliği*” gibi dinamik ve ücret dışı başka kıstaslar belirlemektedirler. Keza Harman (2006: 105), Fransız sosyolog Crozier’den şu cümleleri aktarır (İtalik vurgular benim):

Değerlendirme, dencyim ve sorumluluk gerektiren konuları çözmekle sorumlu yüksek vasıflı elemanlar ile yalnızca bir dizi basit, değişmez işlem yapmaları istenen vasıfsız çalışanlar kitlesi arasında bir bölünme olmuştur. Bankaların, sigorta şirketlerinin ya da büyük muhasebe şirketlerinin idari servislerinde bir süreden beri

çeşitli *montaj şeridi türü iş örneklerine* rastlanmaktadır.

Böylece, beyaz yakalı olarak nitelenen çalışan kategorisi, bir yanda profesyoneller ve yöneticiler, diğer yanda büro işleri ile diğer *rutin* kol işi olmayan işleri yapanlar olmak üzere iki gruba ayrılabilirler (Harman, 2006: 106. İtalik vurgu benim). Ancak bu ayrım yapılırken, Braverman’ın, 19. yüzyıl başındaki büro işlerini, modern profesyonel yöneticiliğin selefi olarak görüp, günümüzün tekelleri kapitalist dönemin büro işçilerini 19. yüzyıl sonundakilerin halefleri olarak görme yönündeki uyarısı göz önüne alınmalıdır. Zira bu durum anlaşılabilir ve günümüzün milyonlarca büro işçisi “*orta sınıf*” ya da erken dönem kapitalizmin son derece sınırlı yarı-yönetici tabakası ile eş görülürse, Braverman’a göre, günümüz modern toplumuna ilişkin yaklaşım esaslı bir hata ile malul olacaktır (1974: 293).

Böylece beyaz yakalıların işçileşmelerinin, bürodaki işin yapılma şeklindeki değişikliğe bağlı olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Kuşkusuz bu saptamanın ardından artık, söz konusu işçilerin ücret ve çalışma koşullarının, geleneksel işçi sınıfına benzeme yönünde bir eğilim içerdiği söylenebilir (Buna ilişkin çok sayıda veriye ulaşmak mümkünse de, bu çalışmayı uzatmamak adına burada değerlendirme konusu yapılmayacaktır). Bu durumun, avukatlık için de geçerli olduğu varsayımı ise, olgusal olarak saptanmayı beklemektedir.

Bugün avukatın herhangi bir büro işçisi olarak nitelendirilmesi garip görünüyorsa, aslında bir de 18. yüzyıl ortalarındaki büro çalışanın durumuna göz atmakta ve o günden bugünkü “*beyaz yakalı*” konumuna nasıl geldiğine bakmakta fayda var. Zira 18. yüzyıldan

19. yüzyılın başlarına kadar büro çalışanı, söz gelimi İngiliz sanayinin kimi sektörlerinde yöneticinin sıfatıdır. Büro çalışanın ücreti, doğrudan yönetici tarafından kendi ücretinden ödenir ve büro çalışanları genellikle akrabalar arasından seçilmektedir. Çünkü onlar aynı zamanda yakın zamanda yöneticiliğe ya da şirket ortaklığına yükselecek kişiler olarak görülmektedir (Braverman, 1974: 294). Braverman, aynı durumun ABD için de geçerliliğini, büro çalışanın, ileride patronun kızıyla evlenebilecek denli ayrıcalıklı olduğunu Lewis Corey’den aktarır (Ibid).

Büro çalışanlarının işlev, otorite, ücret ve ayrıcalık bakımından yaşadıkları gerileme, öncelikle, sayıca yaşanan artışla birlikte gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın ortasına kadar uzanan dilimi gösteren şu tablo çarpıcıdır (Callinicos, 2006a: 38):

Toplam işgücü içindeki büro çalışanları (%)	
1851	0,8
1901	4,0
1951	10,5

ABD’de 1990’ların sonunda beyaz yakalı çalışanların oranının, toplam çalışanların %60’ına ulaştığından söz edilmektedir.³

Büro çalışanlarının konumlarını etkileyen diğer değişkenler, teknolojik gelişme ve kapitalist ekonominin yapısında görülen değişim olarak saptanabilir. Beyaz yakalılar özelinde, “*orta sınıfların işçileşme eğilimi*”ne ilişkin yapılması gereken değerlendirme başka bir çalışmanın konusu olmayı hak edecek derinlikte olduğundan, burada meselelerin ayrıntısına değinilmeyecektir.

Bu bölümdeki çıkarımlar, kabaca özetlenmek gerekirse; beyaz yakalı olarak nitelenen büro işçileri teknolojik gelişmeler ve kapitalist ekonominin yapısında görülen değişime bağlı olarak sayılarında ortaya çıkan olağanüstü artış sonucunda işlev, otorite, ücret ve imtiyaz bakımından “işçileşmiş”lerdir. Söz konusu işçileşmenin kıstasları, vasıfsızlaşma, yabancılaşma, işin kontrolünün kaybı ve ücretlerde görece azalma olarak belirlenebilir. Böylece, herhangi bir büroda çalışan avukatın (ki bu bağlamda artık, söz konusu büronun avukat bürosu, hukuk şirketi veya özel ya da kamusal bir işletmenin hukuk departmanı olması fark etmez), yaptığı işin otomasyona bağlı, teknik, değişmez bir iş haline gelmesine, hatta işin parçalanarak bürodaki avukatın sürecin tek bir parçası üzerinde iş görmesine ve bunun sonucunda gelirinde yaşanan görece düşüşe bağlı olarak “işçileşme”sinden söz edilebilir.

4. SONUÇ

Bu çalışmanın, yanıtlarını vermeye çalıştığından daha fazla soru içerdiği açıktır. Ayrıca varsayımları, olgusal olarak tanımlanmadıkça tamamlanması söz konusu bile olamayacaktır. Yine de, sonuç çıkartılabilecek bir perspektif sunmuş olması umulur.

Daha sonra bize avukatın sınıfsal konumu hakkında da çıkarım yapma olanağı sağlayacak avukat emeginin niteliği ancak, avukatlık faaliyetinin kapitalist üretim yasalarına tabi olup olmadığı çerçevesinde belirlenebilir. Kapitalist üretim yasalarına tabi olmaktan kasıt, sermayeyi büyütecek artı-değer yaratılmasıdır. Çalışmada da açıklanmaya çalışıldığı üzere, sermayeyi büyütecek artı-değer, sermaye ile emek-gücünün girdiği özel bir ilişki içerisinde

ortaya çıkar ve aslında metan yaratılığında tamamen ayrıdır.

Bu anlamda, avukat emeği açısından sorun “*ücretli avukatlık*” olgusunda belirginleşmektedir. Zira emeğin metalaşması ancak ücretlilik olgusu ile gerçekleşir. Fakat emeğin niteliği açısından ücretlilik olgusu, yalnızca zorunlu bir koşuldur; yeterli değil... Avukat emeğinin metalaşması, yani sermayeyi büyütecek artı-değer üretebilmesi, “*hukuk şirketi*”nin ortaya çıkması demektir. Çünkü bu yapı içerisinde ücretli avukat emek-gücünün yararlı etkisini, doğrudan müvekkile “*para*” karşılığı değil, büro sahibine, onun sermayesini artıracak bir ilişki içerisinde “*sermaye*” karşılığında sunmaktadır. Bir diğer değişle, avukatın çalıştığı büronun sahibi, avukat emeğinin doğrudan kullanıcısı değil; yalnızca avukatın emeğini, parasını sermayeye dönüştürmek ya da sermayesini artırmak üzere doğrudan kullanıcıya satmak üzere satın alan kişidir. Bu ilişki Marx’ın P-M-P’ formülü çerçevesinde ele alınabilir.

Öte yandan, serbest avukatlık dışındaki ücretli avukatlıkların hepsi, büro emeği açısından da değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bu da, beyaz yakalı işçi ve orta sınıfların işçileşmesi tartışmasını gündeme taşır. Avukatların sayılarında görülen büyük artışa ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak, avukatlık bilgisine duyulan ihtiyacın dönüşmesi; yani avukatlığın vasıfsızlaşması, işin parçalara bölünmesi sonucunda tamamı üzerindeki denetim ve otoritesini yitirmesi, dolaşısıyla genelde bilgisayar teknolojisine bağlı teknik işlevler üstlenmesi; orta sınıfların işçileşmesinin kıstaslarının avukatlar için de saptanabileceğini gösterir.

Avukatlık emeği bu çalışmada esasen Richard Abel’in (1981) “*avukat-*

lığın politik ekonomisi” kavramından da esinlenerek bu şekilde ele alınmıştır. Abel, politik ekonomi başlığına uygun olarak “*avukatlık hizmetinin üretimi*” olarak adlandırdığı faaliyet alanında, 1960’lardan itibaren sanayileşmiş batı toplumlarının pek çoğunda dramatik bir dönüşüme tanıklık edildiğini ifade eder ve kapitalist koşullarda avukatlık hizmetinin üretimini “*piyasa*” kavramı çerçevesinde çözümler. Böylece çalışmasının alt başlıklarını arzın denetlenmesi, talep yaratılması ve üretim ilişkilerinin dönüşümü olarak belirler. Üretim ilişkilerinin dönüşümü ile ilgili olarak Abel, kapitalistin işçinin ürettiği artı-değere üretim araçlarının sahipliği ile el koyarken, meslek alanında bunun, piyasanın kontrolü ile gerçekleştiğini ileri sürer (1981: 1150). Piyasanın kontrolü ise, piyasaya giriş kıstaslarının oluşturulması, “*piyasa*”ya yeni girecek avukatların piyasa koşulları nedeni ile hizmetlerini doğrudan müvekkillere değil öncelikle kendi meslektaşlarına satmak zorunda bırakılmaları gibi mekanizmalarla sağlanır.

Avukat emeğinin niteliği, avukatlık “*piyasası*”nın politik-ekonomisine girişin ilk konusu olarak anlaşılabilirse, hukukun toplumsal konumunu da değerlendirmeyi içerecek felsefi ve sosyolojik bir tartışmanın önemli bir argümanı haline gelir.

1. “Eğer emekçi, emeğine nesnel bir varlık verebilseydi, o emek değil, bir meta satmış olurdu” (Marx, 1997:509)
2. Marx’ın burada atıf yapılan bu metni, Kapital’in birinci cildinin “Ek”i olarak bilinmektedir. Esasen Marx’ın sağlığında yayımlanan birinci ciltte yer almamış, elyazmaları arasından çıkarılarak ilk 1933’te Almanca ve Rusça yayımlanmıştır. Daha sonraları farklı dillerde Kapital’in birinci cildinin

sonunda “Ek” olarak basılır olmuştur.

3. Verilerin çok sağlıklı olmaması nedeniyle Türkiye atfı yapmak bu noktada güçtür. Zira Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) raporlarında ayrıca bir büro işi ya da beyaz yakalı kategorisi bulunmamaktadır. Öte yandan çalışan nüfus içindeki oranından ziyade, yaşanan çağrıcı artışa dikkat çekmek adına, TÜİK’in “idari personel ve benzeri çalışanlar/Clerial and related workers” kategorisinde ele aldığı grubun istatistiklerine bakılabilir. Buna göre anılan grubun sayısında yıllar içerisinde görülen artış şu şekilde gerçekleşmektedir (Kaynak TÜİK, yapılan işe göre istihdam edilen nüfus istatistiği):

Yıl	Sayı	Oran
1980	649 245	3,5
1985	732 081	3,6
1990	958 629	4,1
2000	1 543 499	5,9

KAYNAKÇA

- Abel (1981), Richard. “Toward a Political economy of Lawyers”, *Wisconsin Law Review*, 1981: 1117-1187.
- Braverman (1974), Harry. *Labor and Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Callinicos (2006), Alex. “Giriş”, Callinicos, A. ve Harman C. *Neo-liberalizm ve Sınıf*. Çev.: Osman Akınhay. İstanbul: Salyangoz Yayınları, ss. 9- 25.
- Callinicos (2006a), Alex. “Yeni Orta Sınıf ve Sosyalist Siyaset”, Callinicos, A. ve Harman C. *Neo-liberalizm ve Sınıf*. Çev.: Osman Akınhay. İstanbul: Salyangoz Yayınları, ss. 27- 82.
- Harman (2006), Chris. “Reses-yondan Sonra İşçi Sınıfı”, Callinicos, A. ve Harman C. *Neo-liberalizm ve Sınıf*.

Çev.: Osman Akınhay. İstanbul: Salyangoz Yayınları, ss. 83- 125.

•Madra (2007), Yahya M. “İktisadın Emeginden Emegın Siyasi İktisadına”, *Birikim*, 217: 10- 22.

•Marx (1993), Karl. **Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı**. Çev.: Sevim Belli. Beşinci baskı. Ankara: Sol Yayınları.

•(1997). **Kapital I**. Çev.: Allattin Bilgi. Beşinci baskı. Ankara: Sol Yayınları.

•(1999). **Grundrisse I**. Çev.: Arif Gelen. Ankara: Sol Yayınları.

•(1999a). **Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları**. Çev.: Mustafa Topal. İstanbul: Ceylan.

•Öngen (1996), Tülin. **Prometheus’un Sönmeyen Ateşi**. İkinci baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık.

•Satlıgan (1994), Nail. “Teknoloji ve İşçi Sınıfında Değişim” başlıklı oturumda yapılan konuşma, **Toplumsal Araştırmalar Vakfı Panel Dizisi 1- 2**. İkinci baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık.

•Savran, S. ve Tonak (1999) E. A., “Productive and Unproductive Labour: An Attempt at Clarification and Classification”, *Capital and Class*, 68: 113-182.

•Smith (2006), Adam. **Milletlerin Zenginliği**. Çev.: Haldun Derin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

•Wright (1997), Erik Olin. **Class Counts: Comporative Studies in Class Analysis**. Cambridge : Cambridge University Pres.

Suçta “Mahkum” Kadınlar: Erzurum Ceza ve Tutukevinde Bulunan Kadın Mahkumlar Üzerine Yapılmış Nitel Görüşme Uygulaması

Yıldız AKPOLAT*

GİRİŞ

Bu bildirinin konusu, suç ve toplumsal ortam arasındaki ilişkiler üzerinedir. Amaçlanan ise toplumsal ortam ile daha yoğun irtibat içinde bulunan erkeğin suçluluk oranı ile kadının suçluluk oranı arasındaki farka rağmen kadının daha ziyade özel alan içi ilişkilerinden ve koşullarından ötürü suça itildiğini gösterebilmektir.

Bu itibarla, araştırma tekniği olarak, nitel görüşme tekniği belirlenmiştir. Böylece katılımcıların suçları ile yaşam öyküleri arasında bir ilişkilendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Bildirinin kavramsal çerçevesinde dünyada ve Türkiye’de kadın suçluluğu ile ilgili geliştirilen kuram ve uygulama örneklerinden bahsedilecektir. Araştırmanın verileri, 2006 Mart ayında Erzurum Tutukevi ve Cezaevi’nde kalan, siyasi suç kapsamı dışındaki suçlardan tutuklu ya da hüküm almış, beş kadın mahkum ile yapılan nitel görüşme tekniği kullanılarak, elde edilmiş olan verilerden oluşmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Suç, sosyolojide sapma kavramı ile beraber düşünülen bir olgudur. Durkheim, toplumsal olguları normal ve patolojik olarak sınıflandırırken suçu patolojik bir olgu olarak nitelendirmez

(Gündüz-Mutluer, 2000; 48). Çünkü Durkheim bu sınıflandırmayı yaparken, olgunun yaygın olup olmadığına bakar. Ona göre, bir oldu genel ise faydalıdır ve normaldir (Durkheim, 1985; 83). Patolojik olan ise belirli bir toplum türü ya da tipine uygun olmayandır. Durheim’a göre, suç her toplumda var olduğu için normaldir. Suç, toplumun sağlığı için gereklidir. Çünkü toplumda aksayan yanları ifade etmektedir. Suça karşı toplumun tepkisi olan ceza ise, kolektif bilincin ne ölçüde kırıldığı ile ilgilidir. Durkheim’a göre, suç topluluğun duygularını zedeleyen bir edimdir (1985; 91). Ancak suç aynı zamanda toplumların yenilenmeye olan ihtiyacına da işaret etmektedir.

Suç, evrensel bir olgu olmasına rağmen aynı zamanda hangi davranışın suç olup olmamasının belirlenmesi de toplumdaki topluma değiştiği için göreceli bir olgudur. Bununla birlikte toplumsal değişmeye bağlı olarak belirli bir zamanda aynı toplumda suç kabul edilen bir davranış daha sonra suç olarak görülmebilir (İçli, 1993; 7).

Suçlu failerin amaçlarına göre, suç işleme nedenlerine göre de sınıflandırmak mümkündür. Failerin amaçlarına göre suçlar: ekonomik, cinsel, şiddet ve siyasi suçlar olarak sınıflandırılır (İçli, 1993; 8).

* Yard. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi